

زبان و ادب فارسی

دکتر محمد عثمانی

www.kebab.ir

دکتر محمد امین ریاحی

انتشارات اطلاعات

تهران - ۱۳۹۰

سرشناسه: ریاحی، محمدامین، ۱۳۰۲-۱۳۸۸
 عنوان و نام پدیدآور: زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی / محمدامین ریاحی
 مشخصات نشر: تهران: اطلاعات، ۱۳۹۰
 مشخصات ظاهری: ۱۰، ۳۰۶ ص.
 شابک: 978-964-423-829-1
 وضعیت فهرست نویسی: قیبا
 یادداشت: چاپ قبلی: پاژنگ، ۱۳۶۹
 یادداشت: نمایه
 یادداشت: کتابنامه: ص. [۲۷۳] - ۲۷۷؛ همچنین به صورت زیر نویس
 موضوع: فارسی - ترکیه
 موضوع: ادبیات فارسی - ترکیه
 شناسه افزوده: مؤسسه اطلاعات
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۰ ۲ ز ۹ ر / PIR۹۳۳۱۱
 رده بندی دیویی: ۸۴۰/۹۵۶۱
 شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۷۲۰۵۱

انتشارات اطلاعات

تهران: خیابان میرداماد، خیابان نفت جنوبی، روزنامه اطلاعات، شماره پستی ۱۵۴۹۹۵۳۱۱۱
 تلفن: ۲۹۹۹۳۴۵۵۶۰
 تلفن دفتر توزیع و فروش: ۲۹۹۹۳۴۴۲
 فروشگاه مرکزی: بزرگراه حقانی، رویروی ایستگاه مترو ساختمان روزنامه اطلاعات، تلفن: ۲۹۹۳۶۸۶
 فروشگاه شماره (۱): خیابان انقلاب اسلامی، رویروی دانشگاه تهران، تلفن: ۶۶۴۶۰۷۳۲

زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی نوشته دکتر محمدامین ریاحی

طراح جلد: رضا گلجی
 حروف نگاری، چاپ و صفافی: مؤسسه اطلاعات
 چاپ اول: ۱۳۶۹
 چاپ دوم: ۱۳۹۰
 شمارگان: ۲۱۰۰ نسخه
 قیمت: ۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۲۳-۸۲۹-۱
 ISBN: 978-964-423-829-1
 همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است. Printed in Iran

فهرست مطالب

پیشگفتار	پنج-هشت
مقدمه: از کهن ترین روزگاران	۷-۱
دروازه های روم گشودم می شود	۷-۴
۱. وضع فرهنگی و اجتماعی روم	۲۱-۹
۲. فارسی، زبان رسمی آسیای صغیر	۳۶-۲۳
نخستین تألیفات فارسی در دیار روم	۲۶-۳۲
۳. اوج گسترش زبان فارسی در دوره سلجوقیان	۶۰-۳۷
۴. دیگر شاعران و نویسندگان آن عصر	۷۳-۶۱
۵. شعر و ادب فارسی در دوره ایلخانان	۸۹-۷۵
۶. مولوی و ادبیات مولویه	۱۰۳-۹۱
۷. دیگر شاعران عصر ایلخانان	۱۱۳-۱۰۵
۸. متون منشور عصر ایلخانان	۱۳۱-۱۱۵
۹. از انقراض سلجوقیان تا فتح استانبول	۱۴۱-۱۳۳
۱۰. پس از فتح استانبول	۱۴۸-۱۴۳
شاهنامه خوانی و شاهنامه سرایی	۱۴۸-۱۴۴
۱۱. شعر فارسی در عصر محمد فاتح	۱۶۱-۱۴۹
۱۲. بایزید دوم و فارسی در عصر او	۱۶۸-۱۶۳
۱۳. سلیم اول و معاصرانش	۱۷۸-۱۶۹
۱۴. پس از جنگ چالدران	۲۰۲-۱۷۹

۱۹۶-۱۸۱	سلیمان قانونی و معاصران او
۱۹۹-۱۹۶	برخی دیگر از شاعران و نویسندگان
۲۰۰-۱۹۹	معاصران سلیم سوم
۲۰۲-۲۰۰	اشعار فارسی شاعران ترکی‌گوی
۲۱۲-۲۰۳	۱۵. فارسی، زبان رسمی نامه‌نویسی
۲۲۳-۲۱۳	۱۶. فرهنگ‌نویسی و شرح و ترجمه متون فارسی
۲۲۳-۲۲۱	دستنویس‌های فارسی در دیار روم
۲۳۷-۲۲۵	۱۷. عمق تأثیر ادب فارسی در زبان و ادب ترکی
۲۳۱-۲۲۹	میراث یک ترک از قرن دهم
۲۳۷-۲۳۱	فارسی در متصرفات عثمانی
۲۵۰-۲۳۹	۱۸. زبان فارسی و تجدید ادبی در عثمانی
۲۴۷-۲۴۲	تدریس فارسی در مدارس
۲۵۰-۲۴۷	تأثیر فارسی در شعر دوره تنظیمات
۲۶۱-۲۵۱	۱۹. تأثیر ادب عثمانی در ادبیات جدید فارسی
۲۷۱-۲۶۳	۲۰. فارسی و زبان ترکی امروز ترکیه
۳۰۸-۲۷۳	فهرست‌ها
۳۷۷-۳۷۳	برگزیده منابع
۳۹۱-۳۷۹	فهرست نام‌های کسان
۳۰۰-۳۹۲	فهرست نام‌های کتاب‌ها
۳۰۵-۳۰۱	فهرست نام‌های جای‌ها

به نام خداوند جان و خرد
کزین برتر اندیشه برنگذرد

پیشگفتار

زبان و ادب فارسی، در طول قرن‌های دراز اندیشه و فرهنگ کهن سیر ایرانی را از چهار سوی، در سرزمین‌های همسایه ما گسترانیده، و پیام انسانی مهر و دوستی ملت ما را به گوش همگان رسانیده و رشته پیوند میان ما و دیگران را استواری‌ها بخشیده است.

جاذبه و افسون شعر فارسی چنان نیرویی داشت که حتی در روزهایی هم که به هر دلیل غبار آز و کین آئینه دل‌ها را تیره ساخته بود، و ناگزیر سربازان ما برای دفاع از ایران عزیز، ایران سرافراز جاودانه‌مان می‌جنگیدند، باز هم شاهکارهای فردوسی و سعدی و حافظ و دیگر سرایندگان‌مان پیام دلاویز همزیستی و دوستی ما را به گوش هم‌آوردان ما می‌رسانیدند و بذر مهر و آشتی را در دل‌های آنها می‌افشاندند. در چنان ایامی هم ساکنان سرزمین‌های دشمن فارغ از کشاکش‌های سیاسی و نظامی کام خود را با قند پارسی شیرین می‌کردند.

سخن فارسی، نیرومندترین مایه پیوند معنوی ما با همسایگان ماست. این‌که در خارج از مرزهای کنونی ایران، در کران تا به کران سرزمین‌های همسایه، فارسی‌سرایان بزرگی چون: رودکی در سمرقند، نظامی در گنجه، مولوی در قونیه، سنایی در غزنه، امیرخسرو و بیدل در دهلی، جامی در هرات آرمیده‌اند، و تربت پاک هر یک زیارتگاه صاحب‌دلان و صاحب‌نظران و توده‌های انبوه مردم است، پشتوانه پیوند جاودانه ما

با ساکنان امروزی این سرزمین هاست.^۱

یادآوری آن روزگاران همدلی و همزبانی و پیوستگی، درس‌های آموزنده‌ای برای نسل‌های امروز و فرداست. در عصر ما که هر ملت و کشوری ناچیزترین پیشینه‌های فرهنگی خود را بزرگ می‌کنند، و برای کسب نام و آبرو و اعتبار ملی از آنها بهره می‌جویند، شناختن و شناساندن زبان فارسی و ثروت بیکران آن و عزت و اعتبار دیرین آن وظیفه مسلمی است و غفلت از این همه گناهی نابخشودنی است. دریغا که اگر گاهی کار به دست نافرهیختگانی افتاده بوده که از اندیشه و فرهنگ ایرانی بی‌بهره بوده‌اند، به زبان و فرهنگ ملی بی‌مهری نشان داده‌اند. یک سبیش هم این بوده که این مسائل با حرص و ولع ثمره‌چینی شتاب‌زده سازگار نیست. کار هیاو و تبلیغ و دمیدن در نای و کوبیدن دهل نیست. کار عشق و ایمان است. بذری که افشانده می‌شود دیر به بار می‌نشیند، برنامه سنجیده دیرپاز پایدار می‌خواهد که با عشق و حوصله و ایمان اجرا شود.

سرگذشت پرفراز و نشیب زبان و فرهنگ ایرانی، در هر دیار جدا جدا باید به دقت مورد بررسی و شناخت قرار گیرد. حاصل کار از یک طرف رشته‌های دوستی و پیوند معنوی میان ما و همسایگان ما را استواری بیشتر خواهد بخشید. از طرف دیگر چهره فرهنگ جهانگیر دیرسال ایران، این پیر سرفراز قرون و اعصار را تابناک‌تر خواهد کرد. گوهرهای گمشده‌ای به بازار خواهد آمد که تحقیق در آنها و بهره‌جویی از آنها زبان و فرهنگ ما را غنی‌تر خواهد کرد و بر جلوه و جمال آن خواهد افزود. مثلاً کتاب حاضر متون ارزنده هفتصد ساله‌ای چون: فسطاط‌العداله، تاریخ ابن بی‌بی گرگانی نیشابوری، منشآت امیر بدرالدین یحیی گرگانی، منشآت سعدالدین مسعود، آثار حبیش تغلیسی و حسن بن عبدالؤمن خویی، و متون چاپ نشده‌ای از

۱- حادثه خجسته‌ای است که می‌شنویم در این روزها فرزندان ستم‌کشیده رودکی و بلعمی و ناصر خسرو و مولوی و سامانیان، با بهره‌جویی از تحولات جهانی به خویشتن خویش بازگشته‌اند، و به تعبیر خود به «احیاء عجم» برخاسته‌اند، و گسستن بندهایی را که به پای فکر و زبان‌شان تنیده شده بود آغاز کرده‌اند، و در سرزمین خود زبان و خط پدران خود را رسمیت بخشیده‌اند، و نوروز را روز ملی خود اعلام کرده‌اند. به آن آزادمردان درود فراوان باد. دعای خیر ما بدرقه راه آنهاست.

مولویه و نوشته‌ها و سروده‌های فراموش شده دیگری را به خاطرهای می‌آورد که به صورت نسخ نادر خطی در گوشه کتابخانه‌ها انتظار می‌کشند تا به همت پژوهندگان زندگی از سر گیرند و جای شایسته خود را در مجموعه ادب فارسی باز یابند. حق این است که محققان علاقه‌مند به نشر متون به جای تصحیح و چاپ کتاب‌های کم‌ارزش‌تر متأخر از دوره‌های انحطاط، به فکر نشر اینها باشند که هر یک از نظر زبان فارسی و اشتغال بر نکات اجتماعی و تاریخی اهمیت خاصی دارد.

این کتاب یادگار سال‌های ۱۳۴۲ تا ۱۳۴۷ است که مسئولیت امور فرهنگی ایران را در ترکیه داشتم. بعد از بازگشت به ایران به دعوت وزارت آموزش و پرورش یادداشت‌های خود را طی چند سخنرانی در اجتماع تابستانی دبیران زبان و ادبیات فارسی در ارومیه بیان کردم و اندکی بعد خلاصه آن مطالب در برنامه مرزهای دانش رادیو ایران گفته شد، و همان خلاصه چند بار به نام «نفوذ زبان و ادبیات فارسی در قلمرو عثمانی» به چاپ رسید. و اینک مجموعه یادداشت‌ها به صورت کتاب حاضر در دسترس خوانندگان قرار می‌گیرد.

چون هدف نویسنده آشنا کردن همه خوانندگان با سیر زبان و فرهنگ ایرانی در یک سرزمین همسایه بوده و این از نخستین قدم‌هایی است که در این راه برداشته می‌شود، بنای کار بر رعایت جانب ایجاز و پرهیز از اطباب بوده است. اما تردیدی نباید داشت که در زمینه هر یک از مباحث کتاب، در باره هر قرن و هر شاعر یا نویسنده و در باره هر کتاب تحقیقات دقیق مشروح باید انجام پذیرد. این کاری است که پژوهندگان دو کشور با تحقیق در مجموعه‌های نسخ خطی کتابخانه‌ها به تدریج به انجام خواهند رسانید.

در اینجا از دوست عزیز، شاعر دانشمند آقای سعید نیاز کرمانی که موجبات نشر کتاب را فراهم کردند، و نیز از دوست گرامی آقای مهرانفر مدیر مؤسسه حروفچینی کوهی که با دقت خاص کار حروفچینی و صفحه‌آرایی کتاب را به انجام

۱- سخنرانی در برنامه مرزهای دانش در رادیو ۲۰ فروردین ۱۳۴۹؛ مجله یغما؛ سال ۲۳، ص ۷۸-۸۹؛ هنر و مردم ش ۹۲ خرداد ۱۳۴۹؛ مجله دانشکده ادبیات تهران دوره ۱۸، فروردین ۱۳۵۰، ص ۷۹-۱۰۳؛ جداگانه از انتشارات امیرکبیر مرداد ۱۳۵۰.

رسانیدند، امتنان‌ها دارم و آرزومندم که سالیان دراز منشأ خدمات ارزنده فرهنگی باشند.

امیدوارم نشر این کتاب قدم کوچکی در راه حق‌شناسی نسبت به سرایندگان و نویسندگانی باشد که با پدید آوردن آثاری به فارسی، دور از ایران به زبان والا و فرهنگ گرانمایه ایران خدمت کرده‌اند و نام و یاد آنها برای هر ایرانی همیشه گرامی خواهد بود.

۲۰ تیر ۱۳۶۹

محمدامین ریاحی

www.ketab.ir